

УДК 342

«НЕВИПАДКОВІ ВИПАДКОВОСТІ», ЩО ЗМІНЮЮТЬ СВІТ: ВІД КІБЕРНЕТИКИ ДО СИНЕРГЕТИКИ (ТЕХНОЛОГІЇ, ПРАВО, ОСОБА, СУСПІЛЬСТВО У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ)

Іван ЧИЖ,

науковий співробітник

Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

АНОТАЦІЯ

Досліджується феномен інформації як однієї з фундаментальних величин світобудови на рівні матерії та енергії. На прикладі конвергентних проявів інформації в різних системах, галузях, структурах автор констатує, що випадковість у визначенні деяких термінів, дефініцій, понять, які спочатку використовувалися з іншими характеристиками також для інших сфер вживання (наприклад, термін «кібернетика»), жодною мірою не свідчить про випадковість наукового пошуку та не применшує значення отриманого прориву. Інформаційна революція – найбільший науково-технологічний здобуток ХХ століття. Водночас інформаційно-правові системи багатьох країн, у тому числі й України, та реальні процеси у формуванні інформаційного суспільства свідчать про відсутність системних підходів, наукове «спізнювання» та політичне аутсайдерство в цій важливій проблематиці. Метою дослідження є вироблення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових, насамперед конституційних, та організаційно-правових механізмів, спрямованих на становлення інформаційного суспільства на розвиненій громадянській основі.

Ключові слова: матерія – енергія – інформація, кібернетика, інформаційна сфера, інформаційне суспільство, інформаційне право, синергія, комп'ютопія, креативне суспільство.

“NONRANDOM RANDOMNESSES”, THAT CHANGE THE WORLD: FROM CYBERNETIC TO SYNERGY (THE TECHNOLOGIES, THE LAW, THE PERSON AND THE SOCIETY IN LIGHT OF THE MODERN INFORMATION CHALLENGES)

Ivan CHYZH,

Research Officer of V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences of Ukraine

SUMMARY

The phenomenon of the information as one of the fundamental values of the world building just like the materia and the energy is being researched. Based on the examples of the convergent development of the information in various systems, areas and structures, the author proves that a randomness in determining of some terms, definitions and subjects, that at first were being used with different characteristics and for other areas of implementation (for example, the term “cybernetics”) does not mean the random approach to the research itself, and in no mean diminishes the significance of this breakthrough. The information revolution is the most significant science and technology achievement of the XX century. At the same time, the information and law systems of many countries, including Ukraine, and the real processes of the information society forming demonstrate the lack of systematic approaches and the scientific “lagging”, as well as the political out siding in this important issue. The goal of this research is drafting the proposals to improve the legal mechanisms, mainly, the constitutional and legislative ones, aimed at establishment of informational society based on the well-developed public background.

Key words: matter – energy – information, cybernetics, information area, information society, information law, synergy, computopia, creative society.

REZUMAT

Fenomenul informației ca fiind una dintre valorile fundamentale la universul materiei și energiei. Exemplul de convergență afișează informații în diferite sisteme, industrii, structuri autorul afirmă că accidental în definirea unor termeni, definiții, concepte, care la început utilizate cu alte caracteristici și alte domenii de utilizare (de exemplu, ciberneticii termen) nu indică o coincidență cercetarea științifică și nu reduce în nici un fel valoarea progresului obținut. Revoluția informațională este cea mai mare realizare științifică și tehnologică a secolului al XX-lea. Scopul acestui studiu este de a dezvolta propuneri de îmbunătățire a mecanismelor de reglementare și juridice, în special constituționale, juridice și instituționale care vizează dezvoltarea societății informaționale în bază civilă de dezvoltate.

Cuvinte cheie: materie – energie – informații, Cibernetică, sfera informației, societatea informațională, dreptul informațional, sinerгія, știința informatică, creatoare.

Постановка проблеми. Інформаційне право як галузь юридичної науки перебуває серед наймолодших у правовій системі (фактично початок наукових досліджень у цій сфері припадає лише на ХХ століття), водночас інформація – це

найдавніша умова спілкування, обміну знаннями й досвідом, джерело та мотивація розвитку людини, становлення людської цивілізації, суспільних формацій, державних і наднаціональних утворень. Людина та людство загалом до-

ростає від біологічно-дикого виду до своєї власне суспільної суті й рушія цивілізаційного прогресу саме з моменту осягнення інформації, здатності її поширити й отримати, засвоїти та використати для своєї потреби [1, с. 76].

Україна прямує до побудови громадянського й водночас інформаційного суспільства. Необхідно добре усвідомлювати і переваги, і ризики на цьому шляху, щоб не опинитись на узбіччі «інформаційної цивілізації» [2, с. 9]. Оскільки інформаційне взаємопроникнення має глобальний характер, такими ж глобальними є загрози щодо порушення права на поширення інформації та її захист від неправового доступу і використання на шкоду інтересам особи, суспільства, держави.

У зв'язку із цим неможливо говорити про ефективний локальний (включно з великими, аж до національних, системами) характер забезпечення права на поширення інформації. Ця проблема є наднаціональною, загальноцивілізаційною, і лише в такому контексті її варто розглядати [3].

Оскільки кожна країна зазнає дедалі більшого інформаційного впливу з боку інших країн, це зумовлює формування глобального інформаційного суспільства. Особлива роль у цьому процесі належить міжнародно-правовим актам, які визначають певні принципи та норми, яких зобов'язані дотримуватись і Україна, і інші держави – суб'єкти міжнародного права. Звісно, інтегруючись у світовий інформаційний простір, держава має прагнути бути активним суб'єктом, а не лише об'єктом зовнішнього впливу чи навіть маніпулювання, домагатись утвердження паритетно-правових засад у цих відносинах, забезпечуючи при цьому активну національно-правову імплементацію міжнародно-правових стандартів у відповідне внутрішнє законодавство [4, с. 3].

Всесвітній саміт із питань інформаційного суспільства, що відбувся в грудні 2003 року на міждержавному рівні за участю лідерів 160 країн, шляхом підписання двох стратегічних документів – Декларації принципів та Плану дій – визначив напрями подальшого розвитку інформаційного суспільства на рівні держав, регіонів і на глобальному рівні. Це зумовило розроблення національних стратегій розвитку інформаційного суспільства та активізацію роботи в цьому напрямі [5, с. 3]. Зокрема, в Україні було прийнято Основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007–2015 роки.

До цього важливого рубежу світова спільнота йшла багато десятиліть, зафіксувавши в прийнятій Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року Загальній декларації прав людини (далі – ЗДПЛ) «визнання гідності <...> основою свободи, справедливості та загального миру», а також акцентувавши на тому, що «зневажання й нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і створення такого світу, у якому люди будуть мати свободу слова та переконань і будуть вільні від страху й нужди, проголошене як високе прагнення людей».

У ст. 19 ЗДПЛ наголошується: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватись своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів». А ст. 12 ЗДПЛ визнає самоцінність приватності, яка полягає в праві людини на законний захист від «безпідставного втручання в її особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність її житла, таємниці її кореспонденції або на її честь і репутацію» [4, с. 5–6].

Принципи ЗДПЛ стосовно інформаційної сфери зафіксовано й розвинуто в основних міжнародно-правових актах Європи та світової спільноти, зокрема: у Конвенції Ради Європи про захист прав і основних свобод людини, прийнятій 4 листопада 1950 року, та в ухвалених у різні роки

близько півтора десятка Протоколів до неї; у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року [4, с. 7–9]; у Заключеному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року та в Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі [4, с. 26–30]; у Декларації про свободу вираження поглядів та інформації, ухваленій Комітетом Міністрів Ради Європи 29 квітня 1982 року на 70-й сесії [4, с. 106–108]; у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 1120(1997) «Про вплив нових комунікативних та інформаційних технологій на демократію» [4, с. 145–146]; у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 1239(2001) «Свобода вираження поглядів та функціонування парламентської демократії в Україні» [4, с. 192–193]; у Рекомендаціях 1506(2001), 1589(2003) щодо свободи вираження поглядів та інформації в засобах масової інформації в Європі [4, с. 194–200] тощо. Базуючись на культурно-історичних цінностях – звичаях, традиціях, моралі, релігії, на яких базуються права людини, притаманних народам інших континентів, після Європейської конвенції прав людини 1950 року були прийняті Американська конвенція 1969 року, Африканська хартія прав людини і прав народів 1981 року, Ісламська декларація прав людини 1990 року, Арабська хартія прав людини 1999 року [6, с. 39–42].

Із штаб-квартири Європейської комісії в Брюсселі до Ради Європи та Європейського Парламенту, Економічного та соціального комітету і Комітету регіонів 19 липня 1994 року надійшли такі меседжі щодо європейського шляху до інформаційного суспільства та відповідного плану дій: «Інформаційне суспільство вже на підході. «Цифрова революція» викликала структурні зміни <...> інформаційні та телекомунікаційні технології, пов'язані з ними послуги, мають потенціал, що сприяє стійкому й безперервному розвитку, зростанню конкурентоспроможності, відкриттю нових можливостей для роботи та поліпшенню якості життя всіх європейців» [4, с. 302–306]. А вже менш ніж за 10 років (10–12 грудня 2003 року) у Женеві було проведено перший етап Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань побудови інформаційного суспільства та ухвалено Декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» [4, с. 307–320].

Система міжнародного права, створена з такими важкими потугами впродовж багатьох десятиліть колективною волею народів, навчених гіркими помилками й трагедіями, з-поміж яких – дві найкровопролитніші світові війни, разом із правами й свободами людини, у тому числі інформаційними, як найважливішими в демократичному світі останнім часом постала перед загрозою перетворитись на декларативний атрибут, ширму, за якою правильні постулати приховують, за висловом уругвайського письменника Едуардо Галькано, демократуру (потворний покруч демократії та диктатури – *І. Ч.*)

Водночас реальні сьогоденні процеси у формуванні інформаційного суспільства свідчать про відсутність системних підходів, наукове «спізнювання» та політичне аутсайдерство в цій важливій проблематиці. Інформаційно-правові системи багатьох країн, у тому числі й України, виявились не готові до загострення інформаційного протистояння, а інститути влади застосовують переважно короткострокові, протидійовані кон'юнктурними міркуваннями механізми, детерміновані до того ж галузевими, бізнесовими чи вузькополітичними інтересами.

І хоча Конституція України у своєму найважливішому другому розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» значною мірою фактично відтворює

імplementовані українським законодавством права й свободи людини, закріплені міжнародно-правовими нормами, проте до змістового їх наповнення (а головне – гарантованого дотримання) ще далеко.

Подібне розходження конституційних і законодавчих декларацій щодо прав і свобод людини з реальною правовою практикою характерне, можливо, за незначним винятком, для всіх держав Європи та світу. Тим часом основою громадянського й інформаційного суспільства є саме права та свободи людини – визнані міжнародним співтовариством особисті цінності людини в її відносинах з іншими людьми та державою [7, с. 353].

Сучасні інформаційні технології, бурхливо розвиваючись, змушують правників наздоганяти ці процеси, хоча це вдається далеко не завжди. Поряд із глобальними можливостями, викликаними науково-технічним прогресом, з'являються дедалі новіші не менш глобальні виклики й загрози, які вимагають невідкладного правового та практичного розв'язання як на національному, так і на міжнародно-правовому рівнях.

Мета й завданнями статті є такими: по-перше, нагадати, як динамічно та глобально змінюється світ у своєму розвитку, коли різні наукові школи за різних часів обирають стратегічну перспективу й у конкурентному змаганні в короткі терміни досягають вражаючих спільних результатів загальнопланетарного характеру; по-друге, окреслити проблемні питання, що існують в інформаційному правотворенні на сучасному етапі формування інформаційного суспільства в контексті конституційних прав і свобод людини, зокрема права на поширення інформації; по-третє, на основі значного законотворчого парламентського досвіду автора та міжнародно-правової практики багаторічної роботи в Парламентській Асамблеї Ради Європи окреслити можливе вдосконалення деяких механізмів національного й міжнародного права, спрямованого на вирішення актуальних проблем становлення інформаційного суспільства з розвинутою громадянською основою.

Виклад основного матеріалу. Проблема інформації в різних галузях, насамперед управлінській, її властивостями за різних епох глибоко цікавились видатні постаті науки зі сфер, нерідко далеких від їхніх основних наукових інтересів. Саме сукупним науковим пошуком зумовлене відкриття величезного фундаментального та унікального прикладного характеру в інформаційній сфері, отримано справжній революційний прорив.

Спочатку кібернетика Платона як «мистецтво управління кораблем, мистецтво керманача» [8, с. 12]; далі кібернетика Андре Ампера як наука управління державою, яку відомий французький фізик у поєднанні з наукою про права народів («етнодіцеєю»), дипломатією та теорією влади відносив до політичних наук [8, с. 5]; величезний доробок його сучасника, найвидатнішого українського філософа XIX століття Памфіла Юркевича з його визначними й неперевершеними за глибиною дослідженнями в царині філософії, держави та права стародавнього світу (особливо доби Платона й Аристотеля), римського права, пізніших новоевропейських правових теорій і впливу християнства на державо- й законотворчість [9]; пізніше Норберт Вінер із його «Кібернетикою, або Управлінням і зв'язком у тварині та машині» [10], Клод Шеннон із працями з теорії інформації та кібернетики [11], видатний український учений, академік Віктор Глушков із його відкриттями в галузі кібернетики, обчислювальної техніки та інформатики [12]; наостанок геніальні напрацювання Йошіта Масуди – провісника суспільства майбутнього, де стане можливим масове виробництво когнітивної інформації й систематизованого знання, відбуватиметься поступовий перехід від домінування матеріального до синергійного виробництва

та синергійного користування інформацією всіма громадянами та формування високоосвіченого гуманістичного суспільства комп'ютопії на основі інформаційних технологій і фундаментальних наукових досягнень [13], – ціла система, на наше переконання, «невипадкових випадковостей», яка кризь епохи, час і простір перетворює світ.

Чому невідповідних? І чому все ж випадковостей? І чому інший геній сучасності фізик-теоретик Стівен Хокінг, реагуючи на політичні процеси, здавалося б, далекі від інформаційних технологій і науки загалом (так званий Врехіт у Великобританії та обрання Д. Трампа президентом США), застерігав, що саме тепер – найбільш загрозливий час за всю історію людства? [14].

Про «невипадковість» революційних змін, пов'язаних насамперед з інформацією та управлінням, які в наш час остаточно виформовують постіндустріальну, модерну економіку світових лідерів і змушують рівнятися на них інші країни, промовисто свідчать навіть наведені вище приклади. Адже різновекторні, здавалося б, наукові пошуки, що велися часто «непрофільними» фахівцями, як сказали б нині чиновники від науки, у підсумку привели до оптимальної на цей час моделі розвитку та управління з інформаційним складником в основі.

За різних епох і для різних сфер застосування це була різна інформація, що продукує знання, поглиблює пошук і стимулює розвиток, який приводив до технологій нової доби. На цій основі якісно нова інформація зумовлювала появу якісно нового знання та якісно нової технології. І цей повторюваний «цикл прогресуючого відтворення якості знань і якості технологій» має спільну для всіх часів і народів основу – інформацію, що змінює світ через зміну свідомості індивідуумів, цілих суспільних утворень, а в разі з інформаційною революцією – і всієї цивілізації.

Невипадковими були також пошуки дослідників із різних галузей знань (математики, фізики, статистики, фізіології, медицини, біології тощо), які в розпал Другої світової війни активно працювали над спільними, хоч і різногалузевими, проблемами управління та зв'язку.

Випадковістю можна вважати хіба що введення в науковий обіг терміна «кібернетика», який було запропоновано на нараді в Принстоні наприкінці 1943 – на початку 1944 року, який хоч і не без проблем, проте поступово міцно закріпився за новою галуззю знань на основі інформації [10, с. 57–62].

Найбільшим науковим здобутком людства в XX столітті цілком об'єктивно можна вважати останню за часом інформаційну революцію. Досліджуючи технологічно-інформаційний розвиток людства на різних етапах, А. Ракітов ставить її п'ятою в такий ряд: поява мови, поява писемності, книгодрукування, поява електров'язку (телефон, телеграф, радіо, телебачення), комп'ютерно-технологічна революція [15]. Вона змінила не лише фундаментальні основи теорії інформації, а й теорію управління, техніку, технології, що у свою чергу привело до величезних зрушень в економічних устроях та в суспільно-політичних процесах, а також викликала транскультурні, трансцивілізаційні перетворення в глобальних масштабах, у тому числі нагальну потребу в міжнародній координації формування інформаційного суспільства.

Інформаційна революція кардинально змінила світ і продовжує його трансформацію нині. Сьогодні мало хто, окрім фахівців, відразу згадає про Arpanet – першу комп'ютерну мережу, яка 1969 року з'єднала комп'ютери декількох американських університетів і компаній, що працювали на міністерство оборони США [7, с. 197]. Це був прообраз міжнародної (глобальної) інформаційно-комунікаційної мережі Internet, без якої сьогодні вже не уявити світ. Темпи виробництва, передачі, поширення, пошуку,

збирання, отримання й використання інформації зросли відповідно до неймовірних швидкостей обробки інформації та її обсягів.

Чому ж тоді в час бурхливого розвитку сучасних технологій знаменитий фізик-теоретик Стівен Хокінг, наче передбачаючи, що незабаром покине цей світ, залишив людству, як заповіт, своє застереження?

Тому що ця людина була Великим Гуманістом і Громадянином Планети, який випередив свою епоху. Неймовірно страждаючи фізично від невиліковної хвороби, він, можливо, як ніхто інший, зумів відчутти страждання й болі мільйонів людей. Учений назвав Brexit у Британії та обрання Д. Трампа президентом США гнівним протестом народів, яких покинули їх лідери, виявом цим самим «зростаючого неприйняття еліти». С. Хокінг вважав, що в основі сучасної ситуації лежать економічні наслідки глобалізації та технологічного зростання. Унаслідок автоматизації виробництва кількість робочих місць скорочується, залишаючи можливість тільки для креативного класу та управлінців. А це поглиблює економічну нерівність.

Учений писав: «Інтернет дозволяє отримувати величезні гроші дуже незначному числу людей. Ми живемо у світі зростаючої фінансової нерівності, де втрачається не тільки рівень життя, а й сама можливість заробити собі на прожиття». Поширення Інтернету й соціальних мереж тільки підкреслює цю нерівність, адже життя найбагатших людей світу бачать усі, хто має доступ до телефону. А в Африці, південніше Сахари, на думку С. Хокінга, телефон у людей трапляється частіше, ніж доступ до чистої води. Звідси – величезні маси економічних мігрантів, що нерідко підриває толерантність у країнах, куди вони приїжджають, та породжує популізм політиків. Наголошуючи на необхідності людству саме зараз об'єднатися заради навіть самого виживання людської спільноти, а не будувати бар'єри, учений констатує провал світових лідерів у їхній політиці, застерігаючи, що «екологічні виклики, зміна клімату, недостатність продуктів харчування, епідемії, окислювання океанів <...> все це свідчить про те, що настав найнебезпечніший час в історії людства... Ми винайшли технології, здатні знищити нашу планету <...> та ми не винайшли способів її покинути. Можливо, за пару сотень років ми відправимося до зірок і створимо свої колонії. Та поки що в нас тільки одна планета, і ми повинні працювати разом, щоб її захистити» [14].

Дуже часто інформатизація та можливості, зумовлені широким застосуванням комп'ютерних технологій, видаються власне за головну ознаку інформаційного суспільства, натомість гуманістичний аспект, який, власне, і має бути основою такого комплексного явища, якщо й береться до уваги, то заледве, зовсім побічно.

Проте інформаційне суспільство – це гуманістичне суспільство, а технології мають бути лише інструментом, що допомагає людству рости й розвиватися. Інформатизація дісталася навіть найвіддаленіших закутків планети, і телефони в африканських племен, про що казав С. Хокінг, – явище буденне. Однак чи можна назвати інформаційними такі спільноти, які тяжко бідують, вмираючи нерідко від голоду й епідемій? Без сумніву, високі та інформаційні технології допомогли КНДР підняти балістичні ракети, а Ілону Маску – зайнятися створенням моделі його глобального Інтернету STARLINK для всього людства... Різниця відчутна.

Аналізуючи теорію креативного суспільства Й. Масуди [13] та концепцію програмованого суспільства А. Турена [16], українські вчені В. Пилипчук та О. Дзьобань [17] дуже точно окреслили головний конфлікт, характерний саме для інформаційного суспільства, який розгортається між владою апарату (технократією) та громадянським суспільством. Уся новітня історія України й багатьох (якщо не

більшості) країн світу щодня свідчить про такий конфлікт. Інша справа, як технократія реагує на потреби й виклики громадянського суспільства та як їй вдається пом'якшувати збурення й протистояння. В Україні цей конфлікт чи не завжди (за роки незалежності принаймні не менше п'яти разів) переростає у найгостріші форми зіткнення аж до кривавих подій лютого 2014 року.

Інформаційний чинник у цих процесах відіграє особливу роль. В. Пилипчук та О. Дзьобань пишуть: «У постіндустріальному суспільстві суспільні рухи можуть розвиватися незалежно від політичних дій, що мають на увазі пряме захоплення державної влади. Ефективність суспільних рухів в умовах інформатизації визначається їх здатністю впливати на громадську думку, на колективну поведінку людей, на їх потреби, цілі й уявлення. Інформаційне суспільство має можливість здійснення масової мобілізації населення та соціальної інтеграції, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, і в цьому сенсі воно має тенденцію стати масовим громадянським суспільством. Така мобілізація підсилює інтенсивність обмінів і комунікацій усіх індивідів, проте вона збільшує також здатність маніпулювати суспільством із боку органів влади, іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб і ризикує наблизити небезпеку технократичного авторитаризму» [17, с. 35].

«Суперіндустріальне» суспільство, за Е. Тоффлером [18], сьогодні прийнято називати інформаційним суспільством, якому на території України, як і в більшості країн світу, передували більше 7,5 тисяч років аграрного та майже три століття індустріального суспільства. Натомість наочним доказом саме «прогресуючого відтворення якості знань і якості технологій» завдяки інформації, здобутій, поширеній, засвоєній та використаній людством у результаті своєї еволюції, є формування менш ніж за півстоліття основ інформаційного суспільства в технологічно розвинених країнах (таких як Японія, США, Великобританія, Німеччина, Франція тощо).

Цілком поділяючи думку І. Арістової про те, що інформаційне суспільство є громадянським суспільством із розвиненим інформаційним виробництвом та високим рівнем інформаційно-правової культури, у якому розмаїття послуг і діяльність людей забезпечуються новітніми інтелектуальними технологіями та сучасними технологіями зв'язку [19], ми наголошуємо на тому, що лише вільний рух інформації, конституційно гарантована можливість вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію (ст. 34 Конституції України) є базовим чинником реального демократизму в суспільстві та якісним показником існуючих прав і свобод людини й громадянина. Без вільного слова не буває вільної людини [20].

І навпаки, якими б «демократичними» та привабливими не були конституційні приписи й законодавчі декларації, у закритому суспільстві вони приречені, а держава, яка сповідує таку закритість та обмеження, рано чи пізно змушена буде або демократично трансформуватися, або відійти в небуття, як це сталося з багатьма державами, у тому числі з Радянським Союзом, через колосальне технологічне й економічне відставання, спричинене такою закритістю та жорсткою регламентацією суспільного життя й обмеженням основоположних прав і свобод людини, що рано чи пізно неодмінно викликає соціально-політичні потрясіння.

Інша крайність – наявність демократичних законів, відкритість інформаційних потоків, активний громадянський складник, демонстративне декларування «європейських цінностей» та рух «у фарватері» визнаних демократій, а при цьому ігнорування реальних соціально-економічних проблем громадян своєї країни, безробіття, вражаюча бідність, деградуючі охорона здоров'я, наука, освіта... Як наслідок, спостерігається масова міграція трудової частини

населення за межі своєї країни в пошуках засобів для існування та кращої долі. Якщо влада «глуха» або свідомо ігнорує проблеми населення, це зводить нанівець будь-які, навіть найдемократичніші, закони та зазвичай призводить до колосальних потрясінь і збурень. Україна пройшла через це не один раз, та й нині стоїть на дуже непевній межі.

Фактична «традиція» змінювати владу на майданах, а не внаслідок вільного демократичного волевиявлення через визначені законом виборчі процедури, що складається на наших очах в Україні, свідчить про такі факти:

1) слабкість правових механізмів, які «падають» насамперед унаслідок ігнорування (прихованого або очевидного) норм Конституції України;

2) відсутність реального народовладдя. Коли єдиний вищий представницький орган народу не виконує функцію народного представництва, тоді сам народ застосовує «пряму демократію», поваливши таку владу. При цьому варто підкреслити, що народні маси, спровоковані суспільно-політичною «глухотою» влади або її свавіллям за межами закону, як правило, самі стають знаряддям у руках тих, хто прагне посісти владний Олімп замість існуючої на той момент влади. Інформаційний чинник при цьому стає визначальним. Відповідно підібрана та активно поширювана всіма засобами масової комунікації, насамперед у мережі інтернет, інформація чи навіть відверта дезінформація мотивує, спонукає, формує певний тип поведінки, інструктує сформовані тимчасові спільноти та підштовхує до активних дій. Наслідок інформаційного «промивання мізків» стає очевидним лише з плином часу, коли «хрін виявляється не солодшим від редьки», а приховані механізми й пружини вилазять на поверхню, наче шило з мішка;

3) у суціль збіднілому суспільстві, де вищу владу уособлюють найбагатші, завжди існуватиме «конфлікт невідповідності» на ґрунті величезного соціально-економічного розшарування. Це провокуватиме нові конфлікти доти, доки законодавчо не будуть вибудовані та на практиці реалізовані механізми розмежування влади й бізнесу та проводитиметься соціально-економічна політика, спрямована на зростання добробуту громадян, у тому числі й за рахунок правового усунення можливості приховування капіталів від оподаткування та ліквідації «офшоризації»;

4) саме таке розмежування влади й бізнесу та демонополізація економіки сприятимуть усуненню олігархічного контролю над інститутами влади, особливо представницькими органами. Адже сьогодні проблема непристойно слабкої законодавчої влади та далекої від потреб та інтересів громадян соціально-економічної політики, яку проводить влада виконавча, лежить не у виборчих системах. Вона – у тотальному олігархічному корупційному впливі на представництво в мажоритарних округах, а також у не менш корупційному «супроводі» політичних партій, які змагаються за пропорційним принципом.

Цей олігархічний вплив тим більше брутальний і не може бути жодною мірою терпимим у демократичній державі, оскільки з кожними новими виборами, особливо до Верховної Ради України, зростає підкуп виборців і чиновницько-адміністративний вплив на них, що тотально руйнує принципи демократизму, відкритої змагальності, загалом загального, прямого, рівного та свідомого вибору. За такої ситуації складно говорити про реальне становлення інформаційного й громадянського суспільства. І це є надзвичайно серйозною проблемою.

До того ж існує реальна зовнішня інформаційна експансія, що останнім часом переростає в інформаційну фейк-агресію та навіть в інформаційну війну. Кіберзлочинність, атаки на системи життєзабезпечення, банківський та інші сектори економіки – усе це реалії, характерні для нинішньої доби.

Ці проблеми, як показують світові процеси, характерні не тільки для України. Останнім часом унаслідок загострення конкурентної боротьби загрозу істотного впливу на результати волевиявлення ззовні відчувають навіть країни усталеної демократії. Про це свідчить хоча б триваюче розслідування із цього приводу після останніх президентських виборів у Сполучених Штатах Америки – здавалося б, найбільш демократично стабільній і технологічно захищеній від зовнішніх несанкціонованих проникнень країні. Свою стурбованість щодо хакерських атак на їхні виборчі системи, у яких підозрюють Росію, за повідомленнями засобів масової інформації, висловлює низка європейських країн. Про це, зокрема, йшлося на останній безпековій конференції (Мюнхен, 2018 рік). У відповідь пролунала відома фраза керівника російської дипломатії С. Лаврова про «трепотню».

Хоча очевидно, що «диму без вогню не буває», оскільки світові засоби масової інформації називають щонайменше 17 країн, які так чи інакше відчули кібератаки та хакерські впливи аж до шпигунського викрадення баз даних, пов'язаних насамперед із виборчими процесами.

Довести такі факти дуже складно, однак те, що вони є, – річ очевидна для всіх у світі. Як очевидно є також проблема не лише створення надсучасних технічних систем захисту інформації (баз даних), а й вироблення ефективних міжнародно-правових інструментів протидії з такими загрозами та викликами, які далі ще більше руйнуватимуть правові системи, які досі були опорними в конструкціях світового порядку, що склався, зокрема, після кривавих уроків Другої світової війни та сумнозвісного періоду «холодної війни». А що стосується захисту приватності, то такі механізми потрібні й поготів, оскільки в цій сфері не бракує декларацій, проте реальний захист персональної інформації фактично ніде у світі (можливо, за невеликим винятком) не забезпечено.

Висновки. У ланцюжку залежностей «технології – право – особа – суспільство» динамічним і спонукаючим є саме технологічний складник, який задає своєрідний «темпоритм» інформатизації, глобалізуючи соціокомунікативні процеси та здійснюючи винятковий вплив на формування інформаційного суспільства з акцентуванням саме на практично необмежених можливостях доступу до джерел інформації і її поширення.

Правотворчий складник у контексті забезпечення законодавчого супроводу цих процесів, у тому числі в міжнародно-правовому вимірі, є наразі «наздоганяючим», більшою чи меншою мірою все-таки створюючи юридичний порядок у значній частині сегментів цієї сфери. Якщо ж зважати на те, що інформаційне право як самостійна галузь юридичної науки та практичного законодавства перебуває тільки на початковому етапі свого становлення, то на цьому історичному етапі формування інформаційного суспільства хоч і є недостатнім, проте відіграє важливу роль.

Гірше справи йдуть саме із суб'єктністю особи (людини й громадянина) та суспільства (яке, як стверджують надмірні оптимісти, уже начебто є інформаційним), яка давала б змогу не декларативно, а суттєво бути носіями суверенітету й державності у своїх країнах.

Уся новітня історія людства та становлення міжнародної правової системи виводять таку аксіому: світ стає безпечним, коли в основі права – цінність особистості як творця й будівничого [21], а не володаря неймовірних статків та експлуататора природних, належних усім багатств. І навпаки, неймовірна гонитва за живою та приниження людської гідності злиднями зумовлює руйнівні катаклізми з трагічними наслідками як у національних, так і в глобальних масштабах.

Також головними загрозами руйнування світового правового порядку в наш час є рецидиви «холодної війни» та нехту-

вання глобальними викликами, що постають перед людством, на догоду ефемерній «винятковості» й «націоцентризму» лідерів із застарілим мисленням мастодонтів, які не усвідомили, що у світі глобалізованому, наскрізь «прошитому» інформаційними, економічними, соціальними, екологічними, міграційними, демографічними та безліччю інших залежностей, вижити можна, тільки об'єднавши зусилля всіх держав, а не муруючи «стіни» й «бар'єри» та граючи м'язами.

Ще один фактор – технології. Вони нейтральні, можуть як творити нову якість життя, дива розвитку людської цивілізації (як це сталося з інформаційними технологіями), так і руйнувати, знищувати матеріальні й людські ресурси, розтопувати «свята святих» – приватність людської особистості (як це нерідко бачимо з тим же IT-інструментарієм). Усе залежить від того, у чийх руках ці технології та з якою метою використовуються – щоб знищити конкурента (не важливо, чи це просто особа, чи ціла держава) або ж для спільного блага, створюючи перспективу майбутнього на новій якісній основі.

І в кожному разі своєрідний «коридор можливостей» мають забезпечувати якісні правові механізми.

На міжнародному рівні назрілими є проблеми «перезапуску» існуючих правових безпекових механізмів та ефективного реагування на загрози й виклики нової доби з переглядом можливостей застосування «права вето», які часто роблять недієздатною, зокрема, Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Що стосується формування інформаційного суспільства, то спільним завданням є створення умов для його утвердження на всіх континентах, у всіх без винятків регіонах на високих гуманістичних принципах заради суспільного прогресу й нової якості життя людей. А найважливіше – спільними зусиллями зупинити інформаційні війни «всіх проти всіх», доки вони остаточно не знищили довіру між народами та не переросли в гарячу фазу, як це бачимо в багатьох регіонах світу, зокрема й на Сході України.

У Європі давно назріла потреба в проведенні нової Наради з безпеки і співробітництва. По-перше, з 1975 року минула ціла епоха, яка до невпізнання змінила геополітичну карту континенту: зникли цілі держави й міждержавні утворення, з'явилися нові держави та нові союзи; по-друге, на порядок денний постали такі виклики, яких Європа досі не знала та які можна вирішити тільки об'єднаними зусиллями народів.

На національному рівні необхідно всебічно вдосконалити й осучаснити існуюче інформаційне законодавство, у тому числі прийняти Інформаційний кодекс України на основі ґрунтовної Концепції національної інформаційної політики. Напрацювання в цьому напрямі існують вже не один рік. Проте головне – забезпечити конституційну функцію народу як джерела влади та носія державного суверенітету. Необхідно шляхом всенародного референдуму затвердити нову Конституцію України, створити таку систему народовладдя, яка б назавжди усунула олігархічний вплив на формування представницьких органів та розвела бізнес і владу. Окрім того, мають бути створені бездоганні виборчі механізми, які апіорі не допускать жодних переваг і преференцій будь-кому та жорстко припинять політичне хабарництво в партіях і найменші спроби підкупу виборців.

Час вимагає об'єднатись у боротьбі за краще сьогоднішнє та майбутнє. Право з людиною в центрі та із сучасними технологіями справді дає змогу створити нове гуманістичне інформаційне суспільство.

Список використаної літератури:

1. Чиж І. Проблеми удосконалення механізмів забезпечення конституційного права на поширення інформації. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 5. С. 75–78. URL: http://www.pap.in.ua/5_2017/21.pdf.

2. Чиж І. Україна: шлях до інформаційного суспільства. К.: Либідь, 2004. 288 с.

3. Чиж І. Україна інформаційна: європейський правовий вимір. Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 29–30 грудня 2017 р.) / за ред. Г. Ульянової. О.: ВД «Гельветика», 2017. С. 58–61.

4. Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів: в 6 т. / за заг. ред. Ю. Шемшученка, І. Чижа. К.: Юридична думка, 2005. Т. 5: Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. 328 с.

5. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / за заг. ред. Ю. Шемшученка, І. Чижа. К.: Юридична думка, 2006. 384 с.

6. Карташкин В., Лукашева Е. Международно-правовые стандарты прав человека: универсализм, регионализм, реалии. Государство и право. 2010. № 7. С. 37–45.

7. Популярна юридична енциклопедія / В. Гіжевський та ін.; за ред. І. Чижа. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

8. Поваров Г. Норберт Винер и его «Кибернетика» (от редактора перевода). Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / пер. с англ. под. ред. и с предисл. Г. Поварова. 2-е изд. М.: Наука, 1983. С. 4–15.

9. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. 2-ге вид. К.: Ред. журналу «Український світ», 2000. 756 с.

10. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / пер. с англ. под. ред. и с предисл. Г. Поварова. 2-е изд. М.: Наука, 1983. 343 с.

11. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. М.: Изд-во иностранной литературы, 1963. 830 с.

12. Глушков В. Кибернетика, вычислительная техника, информатика: в 3 т. К.: Наукова думка, 1990.

13. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society. Washington, 1983. 171 p.

14. «Настало самое опасное время для нашей планеты»... О чем нас предупреждал Хокинг? URL: <https://lifter.com.ua/3301/Stiven-Hoking-v-ugase-Nastalo-samoe-opasnoe-vremya-dlya-nashey-planeti>.

15. Ракитов А. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях. М.: ИНИОН, 1998. 104 с.

16. Турен А. Возвращение человека действующего: очерки социологии / пер. с фр. Е. Самарской. М.: Научный мир, 1998. 204 с.

17. Пилипчук В., Дзьобань О. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. 282 с.

18. Тоффлер Э. Третья волна / пер. с англ. К. Бурмистрова и др. М.: АСТ, 2004. 795 с.

19. Арістова І. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти. Х.: УВС, 2000. 368 с.

20. Чиж І. Гарантія свободи. Без вільного слова не буває вільної людини (за матеріалами радіоциклу «Конституцією гарантовано»). К.: Навчальна книга, 2004. 334 с.

21. Ющик О. Цінність особистості в праві: методологічні питання критеріїв виміру. Альманах права. 2017. Вип. 8. С. 13–15.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Чиж Іван Сергійович – науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Chyzh Ivan Serhiiovych – Research Officer of V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

ichizh@meta.ua